

TUKAY'IN ŞİİRLERİNDE TATAR EDEBÎ DİLİNİN YENİLEŞMESİ

F. M. HİSAMOVA
Aktaran: Mustafa ÖNER

Özet

XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında gerçekleşen Tatar toplumundaki gelişmeler millî edebî dilin oluşmasına da imkân tanımıştır. Bu durumdan kuşkusuz Tatar yazar ve şairleri de etkilenmiştir. Bu yazıda, Tukay'ın şiirlerini bu etki ile klasik şiir dilinin yanı sıra halkın sözlü edebiyat dili ile yaratmasına vurgu yapıp onun kullandığı klasik Türk şiirinin aslında eski Tatar edebî dili olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Abdullah Tukay, Tatar edebî dili, klasik Türk yazı dili.

Modernisation of Tatar Literary Language in Tukay's Poetry

Abstract

Developments that occurred between the end of the XIX. century and early XX. century in Tatar society had allowed the formation of the national literary language Tatar writers and poets were affected by this situation undoubtedly. In this article, Tukay's poets, created by classical poem language as well as oral literature belong to the language of the people with this effect emphasized and his used classical Turkish poetry being indeed old Tatar literary language were tried to explained.

Key words: Abdullah Tukay, Tatar literary language, classical written Turkish language.

Sevgili şairimiz Abdullah Tukay haklı olarak Gayaz İshaki, Galimcan İbrahim, Fatih Emirhan, Derdmend, Segiyt Remiev gibi büyük şahıslarımız ile birlikte millî edebî dilimizi doğuranlar arasında sayılmaktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, XX. yüzyıl başında Tatar halkının bir millet olarak gelişmesi, Tatar burjuvazisinin meydana gelmesi, Tatarlar arasında iktisadi-kültürel bağlantıların güçlenmesi millî edebî dilin oluşmasının tarihsel ve toplumsal şartları oldu. Millî edebî dilin kaynağında Gabelcabbar Kandalıy dururken yukarıda adları anılan ediplerimiz ise ona gerçek anlamda can üfleyenler oldu. Buna delil olarak A. Tukay'ın hemen 1905 devriminden

sonra halkın saf Tatarcasıyla ses vererek şiir meydanına çıkardığı eserlerini örnek verebiliriz:

*Nik yoklıysın mujik
Yaz cittä hem üstě
Çiremner yortında
Tor, uyan, küterěl!
Üz üzëne kara:
Këm iden, këm buldın?
Nerse bar milkëndə?*

“Niye uyursun köylü
Bahar geldi ve büyüdü
Çimenler yurdunda
Kalk, uyan, yüksel!
Kendi kendine bak:
Kim idin, kim oldun?
Ne var mülkünde?”

veya

*Kayda kittě tsenzurlık,
Kollık, tarlık, kim-hurlık?
Artka karasak borılıp,
Yırak anlar kaldıya...*

“Nereye gitti sansür,
Kulluk, darlık, horluk ve hakirlik?
Geriye baksak dönüp,
Uzakta onlar kaldı ya...”

Ama bunların yanı sıra Tukay'ın başlangıç dönemi eserlerinden epeyce şiirini eski Türk diline pek yakın, klasik edebî dilde yazılmıştır. Tukay'ın eserlerinin dilini inceleyen uzmanlar bu şiirler hakkında, onların sanat bakımından değeri konusunda pek ayrıntılı durmuyorlar. Oysa bunların arasında gerçek anlamda şiir olgunluğuna erişen, güçlü bir ruhla yazılanları da var. Örneğin işte “*Derdəmend degil miyëm*” şiiri:

*Derdəmend mes'ül olur mı?
Möbtelayım, neyleyëm?
Cismě canımda beraber
Běr belayım, neyleyëm?
Neyleyëm, aslım, esasım*

*Derde itměş ibtina?
Ta ezelden derdě şevka
Möbtenayım neyleyěm?
Teñrě gıyşkında şehadet
İtseler der-Gerbale
Ben şahiděm der-mehebbet,
Der-belayım, neyleyěm...*

Bu şiirin dili ve Tukay'ın bu dönem şiirlerindeki dil hakkında ne denebilir? Türkçe mi bu? Evet, Türk diline pek yakın. Ama dil bakımından bu sırada duran şiirlerinin hepsi de Türkçe değil elbette. Bu bizim bu devirdeki edebî dilimiz, kaderin cilvesi çeşitli biçimlere girmeye mecbur olan, kaç yüz yıl kullanılan eski yazı dilimiz, eski Tatar dilinin bir türevi. Bir örnek, sözlere, gramer biçimlerine dikkat edelim:

*Çönança bězde Kamil-el Motıgyı
Hodanıñ eměrěne monkad, motıgyı
Karar itdě yazarga jurnal aylık
Bu jurnalnıñ namı “Gasrěl-cedid” děr,
Yapışkanlarga hem heblěl-medidděr...*

İlgi hâlinin *-niñ, -neñ* biçimi (*golumněñ, jurnalnıñ*), *-ırga* ekli mastar (*yazarga*), *-gan, -kan* ekli sıfat-fiil (*yapışkanlarga*) bütün bunlar Tatarcaya has özellikler. Bir de şu eski Tatar edebî dilinde, *Kıssa-i Yusuf* lardan gelen *-alım, -elim* ekli istek fiili ve *-uben, -üben* ekli zarf fiilinin Tukay'ın bu dönem şiirlerinde canlanmasına dikkat edelim:

*Golümněñ bakçasında dulaşalım, idelěm seyran;
Segadet-behětěmězge kalsın insě ciniler heyran.
Boringı uykularnı döşünüben ulalım nadim
Terekkıy ve tegali yullarında olalım kadim.*

Hatırlatalım ki *Kıssa-i Yusuf*'ta da:

*Kel varalum, atamıza söyleyelüm,
Yosıfıy atamızdan dileyelüm,
Alub iltüb běr dörlü eş eyleyelüm,
Ye üldérelüm ye yırakta satalum imdi.*

Dediğimiz gibi şairin bu dönem eserleri hakkında onun eserlerini inceleyenler genellikle bir iki cümle söylemekle yetinirler, daha ziyade karışık yapma bir dille yazılmış eserler diye değerlendirirler. Bu bakımdan A. Tukay'ın 1975'te basılan dört ciltlik külliyatına yazılan giriş makalesine özel olarak değinmek istiyorum. Bunu şair Sibgat Hekim yazmıştır. Burada şairin o şiirlerinin eski edebî dilde yazılanlar diye ayrı verilmesi de dikkat çekmektedir.

S. Hekim Tukay'ın şair olarak yetişmesinde ve şiir meydanında “at oynatmasında” en baştaki sebep olarak işte bu eski edebî dilde yazılan, asırlar boyunca halkın estetik zevkini yetiştiren, ruhunu besleyen Türk ve Tatar şiirinin örneklerini sayar: “XIII. yüzyıl güzelleri *Yosyf u Zöleyhalar* onun medrese odasına, herhalde diğerlerinden önce girmiştir. “*Büz Yëğëf*”, “*Tahir ü Zöhre*”ler de onun eski tanıdıklarıdır; Tukay, “*Kandalıy*”, “*Utız-İmeni*”, “*Akmulla*” şiirlerine de değer vermiştir. O *Bakırgan*, *Möhemediye* ve *Kisëkbaş'lar* şeklinde nazireler yazmıştır. Sadi, Firdevsi, Nevai ve Nizami'leri saygıyla anar. Kısacası, kendi mirasını bütün incelikleri ile bilmeyen şair şiiri “at oynatır gibi” oynatabilir mi? Bu sözleri ile şair elbette bin kat haklıdır.

Eski edebî dil o bizim millî kültürel mirasımızdır. Millî edebî dilimizin gelişmesi son yüz yıla yakın olarak kabul edilirken eski edebî dilin tarihi bin yıllarla hesaplanır. Bize eski Tatar edebî dilinin bir fonksiyonel stilini, diplomasi dilini araştırırken, bu edebî dilin geçtiği epey karmaşık hem dolambaçlı yolu yakından tanımak imkânı doğdu.

Eski Tatar edebî dilinin kronolojik sınırlarından söz edince, bizim Tatar dil biliminde iki türlü görüş var: Bölgesel edebî dilimizin yukarı sınırını, Tatar halkının bir etnos olarak oluştuğu devirden, örneğin XV-XVI. yüzyıllardan mı, yoksa Altın Ordu edebî dili ile birlikte, daha XIII-XIV. yüzyıllardan mı almalıyız? Hemen söylemek gerekir ki bu iki görüş de bilimsel bakımdan temelsiz değil. Genel Türkçenin gelişimde belirli bir kronolojik etabı olan Altın Ordu dönemi edebî dili, diyalektal esasıyla epey derecede Tatarcaya yakındır. O aslında geleneksel bakımdan kendisinden önceki dönemde Orta Asya'da biçimlenen Karahanlıcanın ve aynı şekilde Eski Uygurcanın özelliklerini korur. Ama onun temelinde artık Kıpçak dili vardır, *-gan* biçimi aktifleşir, *-ırğa* ekli mastar, *-u*, *-ü* ekli fiil ismi kullanılmaya başlar vb. Ama bu edebî dilin işlevsel bakımdan kullanılma imkânlarının, coğrafi bakımdan dağılımının, sonraki dönemde biçimlenen eski Tatar edebî dili ile karşılaştırılınca hiç şüphesiz daha geniş olduğunu söylemeliyiz. O imparatorluk dilidir ve geniş bir alanda, Kuzey Harezm'den, İdil boyuna; güneyde ise Mısır'a kadar yayılmıştır. Bu edebî dilde büyük hacme sahip edebiyat yadigârları, “*Hüsrev ü Şirin*”ler, “*Gülistan bit-Türki*”ler yazılmıştır. Bilimde ispat edildiği üzere, dil gelişiminde, özellikle de edebî dilin gelişiminde, tarihî-siyasi şartlar, toplumsal durum büyük rol oynar. Edebî dil için öncelikli olarak devlet sahibi olmak, idari ve kültürel bir merkez olmak önemlidir. XV.-XVI. yüzyıllarda, bilindiği üzere, Tatar halkının başlı başına bir etnos hâlinde oluşması için Kazan Hanlığının oluşması büyük bir rol oynar. Aynı zamanda bu devride gerçekten de Altın Ordu edebî dili biçimlenmeye başlar. Biz bunun örneklerini XVI. yüzyıl şairi Muhammediyar'ın eserlerinde özellikle gözlüyoruz.

*Yaz köñende bolıtı az, çuvak ula,
Yëğët këşë kaygusı yuk, daim köle,
Karıy këşë mislë haman kış dik bula,
Şul sıyfıfatlı gomrë keçer kodret bërle...*

veya:

*Kiç kumb, tön tuğdise kiter kervan,
Kitken irler yulı bēlen kiterbēz, ah!
Bēzden evvel küp adem kitēb torır,
İndē bēlsēn, bēzge kizü yitēb torır...*

Edebî dilde gelişim ve değişimini biz XVI. yüzyıldan itibaren kesintisiz bir kullanımı olan Tatarca diplomatik yazılarının dilinde de gözledik. (Hisamova 1999)

XVI. yüzyıl sonu, XVII. Yüzyıl başında yazılan diplomasi belgelerinin dili saf Tatarcadır ve biz bu edebi dile Kazan Hanlığı devrinde biçimlenen bölgesel edebi dilin devamı olarak bakmak taraftarıyız. Oysa XVII. yüzyıl sonu, XVIII. yüzyıl başlarında artık Tatarca diplomasi diline pek güçlü Oğuz katmanı girer: Diplomasi terimleri, Oğuz gramer biçimleri vb. Bunun sebebi açık, tam bu dönemde Rus devletinin İran ile İran Azerbaycanı ile diplomatik yazışmaları aktifleşir. Bu yazışmalar esasen Tatarca yürütülür.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından Orta Asya (Çağatay) edebî dilinin etkisi güçlenir. Tatar gençlerinin Orta Asya medreselerinde okuması, Orta Asya'da klasik şiirin çiçeklenmesi ve bunlara ek olarak, Buhara ve Hive hanlıkları ile diplomatik ilişkilerin canlanması edebî dildeki bu gelişmelerin esasında yatar. Herkese malum ki XIX. yüzyılda Tatar yazı dili tekrar Türkçenin güçlü etkisindedir, Oğuzculuğun yeni dalgası başlamaktadır. Bu ise Türklerde millî uyanış, Gaspıralı'nın faaliyeti, *Tercüman* gazetesinin dilinin etkisine bağlıdır.

Kısacası, Prof. Dr. M. Gosmanov haklıdır, güçlü imparatorluk dilinden gelişen, aralıksız devam eden, derin kökleri olan edebî dilimiz, devlet egemenliği kaybolunca, organize edici idari ve kültürel merkez kalmadığı için çeşitli yönden esen rüzgârların etkisine boyun eğmeye mecbur olur. Ama yazgının cilvesiyle çeşitli renklere girse de, o Orta Asya edebî dili de değil, başkası da değil, o Tatar edebî dili, o bizim mirasımız.

Böylece Tukay şiirinin bir kanadı, halkın sözlü edebiyatı ise, ikinci kanadı şüphesiz ki, klasik Türk şiiri, eski Tatar edebî dilidir.

Kaynak

Hisamova, F. M. (1999), *Tatarskiy yazık v vostoçnoy diplomati Rossi*, Kazan.